

Žarko L. ĐUROVIĆ (Cetinje)

Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“

UDK930.85(497.16=163.42)

O CRNOGORSKO-HRVATSKIM PRIMORSKIM ODNOŠAJIMA

Cjelokupna crnogorska kultura razvijala se na području Crne Gore, na njezinoj teritoriji, na domaćem tlu. Iako nije moguće poreći ili marginalizovati uticaje sušeda zapadne i balkansko-slovenske kulturne klime, nesporno je da je ona izvorna tekovina pripadnika crnogorskoga jezičko-nacionalnog i državnoga prostora. Što je najvažnije, ne vidim nikakvi razlog zbog čega bi se crnogorska kultura mogla odvojiti od matičnoga crnogorskog temelja i etnički kvalifikovati kao baština bilo kojega drugoga naroda, pa tako ni hrvatskoga s kojim se graniči vjekovima. Ponajmanje se za to može upotrijebiti samo jedan kriterijum, konfesionalno-crkvena pripadnost kojoj se u nekim interpretacijama pridaju obilježja narodnosnoga svojstva i nacionalnog individualiteta. Zato smatram da je proučavanje crnogorsko-hrvatskih odnošaja jedno od važnih pitanja za procjenjivanje i objektivno vrjednovanje onih kulturnih elemenata utkanih u crnogorski i hrvatski etnikum, najčešće putem miješanja, stapanja, preoblikovanja i suživota stanovništva manje ili više heterogenoga podrijetla u dugotrajnim etnogenetskim procesima.

Crnogorski jezik i književnost su samostalni oblik i integralni dio duhovnoga života crnogorskog naroda, usko povezan s njegovim društvenim i istorijskim razvojem. Jezik i književnost kao najveće kulturno bogatstvo jednoga naroda, pa i crnogorskog, izviru iz njegovoga bića. Naravno, razvitak njihov određen je društveno-istorijskim uslovima i konstelacijom cjelokupnih zbivanja tokom višestoljetnje istorije. Nažalost, sistematska znanja o jeziku i književnosti Crnogoraca relativno su mala, necjelovita ili, često, netačna. Razloge za takvo stanje treba tražiti prije svega u činjenici da su mnogi naučnici, vođeni ideološko-političkim

razlozima, imali pogriješni pristup prema crnogorskoj naciji i njezinim konstitutivnim elementima. Oni su stoga crnogorsko bivstvo, etnogenezu Crnogoraca, te autohtonu crnogorsku materijalnu i duhovnu kulturu tendencizono proučavali i tumačili negirajući, potirući i prisvajajući sve crnogorske posebnosti s krajnjim ciljem gušenja razvoja crnogorske duhovnosti, nacionalnoga identiteta i državnosti. Ovakvome anahronom pristupu, tumačenjima, tezama, hipotezama, uvjerenjima i stavovima pogodovali su etničko-konfesionalni uslovi, politička volja i faktori kojima je u karakterističnim društveno-istorijskim prilikama data prevaga nad važnijim činiocima, kao što su: tradicija državnosti, specifični sistem kulturno-moralnih vrijednosti, teritorijalno-ekonomski i klasno-socijalni uslovi.

Nećemo pogriješiti ako tvrdimo da u procesima spontane etnogeneze crkveno-vjerski faktor ne može preuzeti značaj glavnoga nosioca, čuvara i širioca etničke svijesti, ali je u ovome slučaju smišljeno i planski zloupotrebljavan radi istorijskog prevrjednovanja tradicije, sprječavanja razvitka, afirmacije i emancipacije crnogorske nacionalne misli, te njenoga obezvrjeđivanja i poništavanja. U svakom slučaju, crkveno-vjerski specifikum ne može biti primordijalni kriterijum za određenje nacionalne pripadnosti, kao što se ni vjeroispovijest ne može poistovjećivati sa narodom. Jedino u uslovima gubitka državne nezavisnosti, kad su neki narodi vjekovima živjeli pod tuđinskom vlašću, njihove crkveno-vjerske organizacije su preuzimale ulogu i značaj primarnih etnogenezoških okvira, čuvajući etničku svijest i odupirući se etničkoj asimilaciji osvajača. Zato, polazeći od ukratko izloženih stavova, treba kazati kako je falsifikovana teza da Crnogorci nijesu državotvorni narod u matičnoj državi i onemugačavanje da se iskažu narodnosno, kulturno, duhovno, istorijski i politički - naučno neprihvatljiva i neodrživa. Sa stanovišta stvarnosti potrebno je ukazati na relevantne činjenice koje bi samo uz kompleksnu naučnu analizu mogle dati realni naučni pogled na sve činioce i pomoći stvaranju prave, jasne i cjelovite naučne slike o bogatom našljeđu crnogorske nacionalne kulture. Naravno, nikome ne pada na pamet negirati neosporivu činjenicu o postojanju važnih i korisnih hrvatskih tragova u ukupnome kulturnom našljeđu Crnogoraca na tlu Boke Kotorske. Problem prisutnosti određenih elemenata i sadržaja iz kontaktne hrvatske kulture na duhovnome prostoru Boke Kotorske ne može a priori povlačiti pitanje samosvojnosti integralne crnogorske nacionalne kulture. Zadatak svih nas je da objelodanimo nova saznanja do kojih se došlo kritičkim i objektivnim

razabiranjem intenzivnih koherentno-interferentnih crnogorsko-hrvatskih primorskih odnosa u cjelokupnoj historijskoj i kulturološkoj dimenziji. Objektivnost u nauci potencira široka istraživanja interdiciplinarnoga karaktera radi njenoga unaprjeđenja, proširenja, dograđivanja, kao i afirmacije istine. Nemoguće je donositi tačne sudove na osnovu politički motivisanih stavova ili na temelju pristrasnog jednostranoga tumačenja bez sagledavanja jedinstva opšteg i posebnoga. Takvi pristupi imaju negativni učinak na objektivnost u proučavanju i glavni su kočnici razvoja nauke, koja se završava tamo gdje počinju zablude, politička ostrašćenost, zanesenost i ideološka zaslijepljenost.

Krenimo od toga da se cjelokupna crnogorska kultura razvijala na području Crne Gore, na njezinoj teritoriji, na domaćem tlu. Iako nije moguće poreći ili marginalizovati uticaje sušeda zapadne i balkansko-slovenske kulturne klime, specifične interaktivne veze i dodire Crnogoraca i Hrvata u Boki Kotorskoj, u kojoj se posredstvom njih razvila hrvatska nacionalna manjina, jer bi u tom slučaju izrekli netačni sud da je crnogorska kultura izolovana, učaurena i provincijalno ograničena, nesporno je da je ona izvorna tekovina pripadnika crnogorskoga jezičko-nacionalnog i državnoga prostora. Što je najvažnije, ne vidim nikakav razlog zbog čega bi se crnogorska kultura mogla odvojiti od matičnoga crnogorskog temelja i etnički kvalifikovati kao baština nekog drugoga naroda, posebno hrvatskoga s kojim se graniči vjekovima. Ponajmanje se za to može upotrijebiti samo jedan kriterijum, konfesionalno-crkvena pripadnost kojoj se u nekim interpretacijama pridaju obilježja narodnosnoga svojstva i nacionalnog individualiteta. Zato smatram da je proučavanje crnogorsko-hrvatskih odnosa jedno od važnih pitanja za procjenjivanje i objektivno vrjednovanje onih kulturnih elemenata utkanih u crnogorski i hrvatski etnikum, najčešće putem miješanja, stapanja, preoblikovanja i suživota stanovništva manje ili više heterogenoga podrijetla u dugotrajnim etnogenetskim procesima. Dakako, u ovako kratkom radu nemoguće je dati odgovore na brojna pitanja, ali smatram svojom obavezom da ukažem na neka istraživanja koja otklanjaju izvjesne nejasnoće, nedoumice i dileme u ovoj vrlo složenoj i osjetljivoj problematici, te naučno rasvjetljavaju značajnu etapu u razvoju crnogorske i hrvatske kulture, jezika i književnosti.

Zaslужni poslenik u oblasti nauke koji se bavio istraživanjima i proučavanjem crnogorsko-hrvatskih odnosa svakako je akademik Vojislav P. Nikčević. Prilika je da u okviru ove teme kažemo nešto

o njegovome etno/socio/lingvističkom pristupu u proučavanju i naučnom tumačenju tih odnošaja. Nakon kompleksnih istraživanja u sferi etničkih, jezičkih, crkveno-vjerskih i književnih suodnosa Boke Kotorske i Dubrovnika, on izlaže i obrazlaže koncept kulturne bliskosti i srodnosti dvaju naroda (Crnogoraca i Hrvata), iz kojih su se u posebnim etnoistorijskim okolnostima oformile posebite nacije sa različitim tradicijama, posebnim nacionalnim književnostima i jezicima. Bliskost i srodnost ne isključuju njihove međusobne razlike po kojima se sagledavaju i utvrđuju identitetski kriterijumi narodnosnoga i nacionalnog postojanja. Jako srodne jezičke strukture šedoče o bliskosti svih slovjsenskih jezika, ali njihovu nacionalnu posebitost niko ne osporava jer su narodi, njihovi tvorci, narodnosno i nacionalno posebne, samoformirane etničke i državne zajednice koje su tijekom dugog perioda u povijesti, književnosti, kulturi, civilizaciji, vjeri i politici imali vlastite puteve. Zato Nikčević ukažuje na činjenicu da crnogorski jezik, na kojem je nastala i kroz dugi period razvijala se autentična crnogorska književnost, ima različito podrijeklo i različitu genezu u odnosu na sve druge južnoslovjenske narode, pa i hrvatski. U prilog izrečenih tvrdnji, on prihvata kao vjerodostojnu tezu dr. Radoslava Rotkovića da crnogorski narod i crnogorska nacija potiču od zapadnoslovjenske etničke praotadžbinske zajednice, a jezik crnogorski iz njezinoga zapadnoslovjenskog ijekavskoga (polapskog) štokavskoga jezika. To jedanak važi i za Konavljane, odnosno Dubrovčane, koji su etnoistorijski i sociolingvistički odvojeni od njihovih zajedničkih predaka Veleta (Ljutića Vilca) i Abodrita (Obodrita) Bodriča i tečajem vremena kroatizovani. I danas u Konavlima postoji prezime Ljutić kao dokaz da Crnogorci i dubrovački Hrvati potiču od saveza slovjsenskih plemena Ljutića.

Poklanjajući punu pažnju činjenicama koje šedoče o različitom podrijeklu i različitoj etnogenezi drugih štokavskih naroda i jezika, Nikčević izlaže naučnu koncepciju da su se Crnogorci „kao samorodni katolički narod razvili od sredine IX. vijeka na temelju slovjsenske asimilacije i sinteze Ilira, Romana, Grka i još nekih balkanskih starošedilaca. Njihov samosvojni, isključivo štokavski ijekavski jezik kao sintetički sistem potiče od izumrloga polapskog jezika.“¹

A etnogeneza Hrvata u Hrvatskoj „kao ranoga, vazalnoga

¹ Vojislav P. Nikčević, *Štokavski dijasistem*, Etnička i jezička osnova, Crnogorski PEN centar, Cetinje, 1998, str. 16.

srednjovjekovnog naroda u IX. vijeku poklapa se s nastankom, razvitkom i pojavom feudalizma na njihovome tlu u svojstvu novoga, klasnoga društvenog poretka, nastalog razaranjem dotadašnje kolektivne rodovsko-plemenske svojine, vazalne državne organizacije u Dalmatinskoj Hrvatskoj (u zaleđu gradova Zadra, Šibenika, Trogira i Splita od Istre do Cetine) i u Posavskoj Hrvatskoj (između Drave i planine Gvozda) i s prevazilaženjem ranijih antagonizama između slavenskih doseljenika i neslavenskih starosjedilaca. Srednjovjekovna povijest te etnogeneze odvijala se u vidu heterogenoga etničkog amalgama što je razbio krvnosrodničke odnose ranijih rodova i plemena, sve do X. stoljeća u nesamosvojni hrvatski narodnosni organizam. S kvalitativnom promjenom karaktera ranijih učinaka u njegovome biću usljed imovinskoga raslojavanja i novijega načina društvenog organizovanja, u procesima slavenske asimilacije i sinteze balkanskih starosjedilaca, istovremeno je došlo i do promjene sadržaja ranijih socijalnih pojmova **h(o)rvatska** i **h(o)rvate** u nazive etničkog značenja, geonim **H(o)rvatska** i etnonim **H(o)rvat(e)**. A od ujedinjenja Dalmatinske i Posavske Hrvatske u nezavisnu državu za vlade kralja Tomislava u X. vijeku postupno u dugotrajnome razvoju počinje da nastaje samobitni hrvatski narod u savremenom značenju riječi.²

Srednjovjekovnu etnogenezu Hrvata i Crnogoraca Nikčević iz ugla savremene nauke sagledava objektivno kao dugotrajni društveni proces postanka plemena, naroda i nacija koji se ne može rasvijetliti na temelju samo jedne naučne grane. Kroz dugu višestolječnu istoriju taj proces je zavisio od promjenljivih političkih, društvenih, ekonomskih i istorijskih prilika i uslova. U sklopu svih tih okolnosti u procesu nastanka i razvitka crnogorskoga i hrvatskog naroda, svaki od njih stvorio je svoj vlastiti jezik i na njemu književnost, što će biti od velikoga značaja za dalje etničke i jezičke mješavine, stapanja, promjene i povezivanja. U političkome, društvenom, ekonomskom, a posebno u kulturnome životu, pomoću originalnog, izvornoga jezika formiraju sopstvene nacionalne kulturne prostore (crnogorski i hrvatski) i otvaraju procese nespornoga konstitutivnog ustrojstva vlastite državnosti i svijesti o pripadnosti sopstvenome istorijskom, kulturnom i političkom ambijentu. Vlastiti etno(socio)lingvistički identitet predstavljao je duhovnu, državnu i nacionalnu okosnicu saobraznu njihovome istorijskom pamćenju,

² Vojislav P. Nikčević, *Srednjovjekovna etnogeneza Hrvata*, Dubrovnik – časopis za kulturu, SSRNH, Dubrovnik, 1989, Godina XXXII, br 5-6, str. 48-49.

kulturnome, duhovnom i tradicionalnome biću. Samonikli nacionalni jezici potpuno su zadovoljavali autohtone historijsko-kulturne, jezičke, sociološke, sociolingvističke, običajne, obredne, etničke i državotvorne potrebe crnogorskoga naroda na području Crne Gore i hrvatskoga na području Hrvatske. Pošto je jezik temelj kulture, iz procesa njezina samoformiranja i razvoja ne može se isključiti narod koji je stvorio taj jezik. Drugim riječima, tačna je tvrdnja Mihaila Stevanovića, znamenitoga srpskog jezikoslovca, redovnoga člana SANU i univerzitetskoga profesora, da se svi narodi u svakodnevnom životu služe svojim jezicima, a osim toga svaki narod obično na svome jeziku razvija književnost i izgrađuje svoju kulturu.³

Nakon ozbiljne analize i kompleksnog sagledavanja problema o kojem je zbor, ne može se poreći opštepoznata činjenica koju nauka u svijetu uvažava kao realitet: da su na teritoriji Crne Gore i Hrvatske samoformirane narodnosno i nacionalno posebne etničke zajednice koje su tijekom dugoga perioda u historiji, književnosti, kulturi, civilizaciji, vjeri, politici i jeziku imale vlastite puteve. Poblje, osobeni put državnog razvitka govori o tome kako su u srednjemu vijeku etno-političko-kulturne okolnosti pogodovale za razvoj više naroda na području koje su naselili Južni Slovjeni. Saglasno tome, sve raspoložive historijske činjenice potvrđuju da su Crnogorci i Hrvati po etnogenezi samobitni narodi i vrlo stare samonikle nacije. Oba ova naroda imala su svoj posebni put koji su prošli u dugotrajnom etnogenetskom, etnohistorijskom i etnojezičkom razvoju. Činjenicama što šedoče o različitoj podrijetlu i različitoj etnogenezi Crnogoraca i Hrvata treba pokloniti punu pažnju kako bi se iz nauke eliminisale teške zablude i pogrešna tendenciozna učenja.

Na temelju brojnih prikupljenih dokaza akademik Vojislav P. Nikčević tvrdi da se od svih štokavskih jezika prvi počeo samooblikovati hrvatski jezik, oko treće decenije IX. stoljeća. Svijest o vrijednosti sopstvenoga jezika inicirala je literaturu i širu kulturnu djelatnost Hrvata, naročito u Dubrovniku koji doživljava veliki uspon u svojem razvitku. Ogromno blago koje se slivalo u Dubrovnik i velika ekonomska moć stvaraju povoljne uslove za snažni kulturni uspon, naročito u doba humanizma i renesanse. Dubrovačka renesansna književnost oslonila se na dubrovački štokavsko-ijekavski narodni govorni jezik, za koji u

³ Mihailo Stevanović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika*, IŠRO „Obod“, Cetinje, 1983, str. 5.

jezikoslovnoj literaturi postoji termin *dubrovački jezik*. Iako je na tome jeziku napisana stara dubrovačka književnost, potrebno je naglasiti da on nije bio uskoregionalne orijentacije. Funkcionalno je bio raslojen i ispoljavao se u različitim vidovima zavisno od upotrebe.

Na prostoru na kojem je u to vrijeme izrasla i dukljanska državna organizacija, neposredno nakon hrvatskoga, od sredine IX. stoljeća samoobrazuje se starocrnogorski (dukljanski/zetski/crnogorski) jezik. On se nalazi sačuvan u prvome južnoslovenskom ljubavnome romanu *Život Vladimira i Kosare* anonimnog Dukljanina iz Krajine (iz druge polovine XI. vijeka) i slovjenskome originalu znamenitoga spisa *Kraljevstvo Slovjena* (*Regnum Sclavorum*) anonimnoga popa Dukljanina (iz druge polovine XII. stoljeća). Oba ova djela predstavljaju dragocjeni materijal za lingvističko kulturnopovijesno proučavanje toga starog perioda u formiranju i razvoju crnogorske države, naroda i jezika.

Suštinsku promjenu državno-pravnoga statusa Duklja je doživjela nakon blistave pobjede nad Vizantijom i njezinim pomagačima 1042/43. godine kad je vizantijski car bio primoran da prizna dukljansku nezavisnost. To je dovelo do stvaranja povoljnih uslova za ubrzani razvitak materijalne i duhovne kulture, naročito u prioobalnome području i basenu Skadarskog jezera. Dukljanski narod shvaćen u feudalnome značenju riječi bio je mješovitoga etničkog podrijekla. Uprkos dotadašnjoj teritorijalnoj rašćepkanosti i plemenskoj razdrobljenosti, Dukljani se nakon priznanja nezavisnosti *de facto* i *de jure* oblikuju kao samorodan narod. U narednim etnogenetskim procesima mjesto starobalkanskoga geonima Duklja (*Doklea*) i etnomima Dukljani sve češće se javlja ime slovjenskoga podrijekla Zeta i prema njemu etnonim Zećani. Ova promjena u nazivima onovremene države i njenog naroda šedoči o nadmoćnosti slovjenskoga življa koji je u etnogenetskim procesima miješanja, povezivanja i sjedinjavanja heterogenih etničkih struktura postupno asimilovao starobalkansko stanovništvo.

Dakle, kao što se iz svega izloženoga vidi, potpuno je izvjesno da je etnogeneza Dukljana započela da se sprovodi na dukljanskome tlu već od IX. stoljeća. Šljedstveno promjenama u društveno-političkoj sferi, odvijaće se proces etnojezičkog i kulturnoga razvoja Dukljana/Zećana/Crnogoraca. Na temelju raznolikosti doseljenih slovjenskih plemena i zatečenih starošedilaca Ilira, Romana, romanizovanih Ilira i ostalih etnosa, djelovanjem istih društveno-političkih, ekonomskih i kulturnih činilaca

kao konstitutivnih i integrativnih faktora na teritoriji Duklje/Zete/Crne Gore, putem prožimnja formirao se i razvio dukljanski/zetski/crnogorski narod kao novi etnoamalgam dominantno slovanskoga podrijetla. No, bez obzira na sve, nepobitna je činjenica da se Dukljani tretiraju kao samorodan i autohton narod, oblikovan u njihovoj državi, bez koje se kao takvi ne bi mogli formirati. Njihova kultura, koja je posve ekvivalentna etnopolitičkom razvitku, također je autohtona i autonomna bez obzira na uticaje kojima je bila izložena u etničkim i jezičkim dodirima, mješavinama, stapanjima i promjenama. Ona se nikako ne može istrgnuti iz prirodnog etnopolitičkoga okvira u kojem je nastala i razvijala se zavisno od specifičnih političkih, društvenih i istorijskih uslova, niti se može odvojiti od crnogorskoga naroda, crnogorske nacije i crnogorske države. Vrćući pažnju na tvrdnju jezikoslovca Mihaila Stevanovića da se svaki narod u svakodnevnome životu služi svojim jezikom, te da na njemu razvija književnost i izgrađuje svoju kulturu, Crnogorci su očigledni primjer naučne utemeljenosti navedene tvrdnje. Sa znanstvenoga stanovišta više niko ne može negirati postojanje crnogorskoga kao zasebitoga jezika tijekom više od desetostolječne istorije crnogorske države. Crnogorski narod posjeduje vlastiti etno(socio)lingvistički identitet, koji predstavlja njegovu duhovnu, državnu i nacionalnu okosnicu preuzetu iz staroga slovanskoga doba i saobraznu svojem istorijskom pamćenju, kulturnom, tradicionalnom i jezičkom biću, riznicu koja se mora odlučno zaštititi od svake zloupotrebe.

Bez obzira na različita mnijenja, na današnjem nivou saznanja pouzdano se može prihvatiti kao vjerodostojni zaključak da su se bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski jezik manje ili više do kraja poznoga srednjeg vijeka, bez ikakve uske međusobne povezanosti zajedničkim razvojem, afirmisali u vlastitim realizacijskim oblicima kao četiri samooblikovana jezika u kontinuiranim etničkim procesima u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji. Nekadašnja bliskost u jezicima, kulturnoj tradiciji, običajima i shvatanjima vremenom je narušavana zbog političkih činilaca i istorijskih prilika u kojima su živjeli narodi kao tvorci i predstavnici tih jezika. Kroz stoljeća ovi jezici su predstavljali bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski narodnosni identitet i glavno oruđe bosanske, crnogorske, hrvatske i srpske duhovne i materijalne kulture.⁴

⁴ Vojislav P. Nikčević, *Štokavski dijasistem*, Etnička i jezička osnova, Crnogorski PEN centar, Cetinje, 1998, str. 45.

Kad je sve tako jasno i naučno utemeljeno, s pravom se postavlja pitanje: Zašto dolazi do nesuglasica i sporenja među prvorazrednim naučnim autoritetima oko onih vrijednosti koje čine temelj istorije, kulture, duhovnosti, državnosti i nacionalnoga identiteta jednoga naroda? Odgovor je kompleksan i ako se problem ne sagleda cjelovito, u složenom preplijetanju istorijskih, društveno-političkih i kulturnih prilika na južnoslovjenskome području, može se doći do pogrešnog zaključka. Međutim, iz kojega god ugla sagledavali problem, nezaobilazna je činjenica uvriježeno shvatanje da veći narodi ispoljavaju pretenzije uspostavljanja političke, ekonomske, kulturne, duhovne i jezičke dominacije nad manjim. Najočigledniji primjer za to je uspostavljanje srpske dominacije na području nekadašnje Jugoslavije preko Srpske pravoslavne crkve i „srpskohrvatskog“ jezika kao moćnih sredstava za određivanje i prenošenje svijesti o nacionalnoj pripadnosti. Do pojave Vuka Karadžića nije bilo nikakve zabune oko postojanja više naroda i jezika među južnoslovjenskim štokavcima. Sa Vukom Karadžićem na scenu stupa pogrešno monogenetsko učenje i filološka teorija oličena u geslu: „jedan jezik – jedan narod“. U toj interpretaciji Bošnjaci, Hrvati, Crnogorci i Srbi su samo jedan, srpski, a ne četiri posebna naroda. Zato se *Književnim dogovorom* u Beču 1850. godine proklamuje jedan i jedinstveni narodni jezik koji će služiti za afirmaciju unifikatorske politike, čiji je cilj bio pravljenje Srba od nesrpskih naroda. Tako je „doktrinirano šljepilo“, kako kaže Vojislav P. Nikčević, u svijesti južnoslovjenskih nesrpskih naroda izazivalo etnički privid, obmanu i iluziju o tome da su njihove zemlje narodnosno „srpske“ a oni „Srbi“.

Shodno zahtjevima koje je postavljala srpska imperijalna politika, i Srpska pravoslavna crkva se aktivno uključila u projekat ekspanzije srpske nacionalne svijesti. Zahvaljujući toj djelatnosti, ona je političkim manipulacijama i lukavstvom u određenim istorijskim okolnostima nepravedno stekla monopol nad pravoslavljem i neograničenu političku moć. U procesima izgradnje srpske svijesti, ona je postala najmoćnija sila koja je krivotvorenjem istorije, etnogeneze i duhovne tradicije neumorno radila na uključivanju svih pravoslavaca u srpski etnički korpus. Uz pomoć jednoga jezika i jedne pravoslavne crkve formirana je „srpska nacionalna svest“ ili „svest o srpstvu“ koja je širena ne samo na sve pravoslavce, nego i na muslimane i katolike. Tako su srpski jezik i Srpska pravoslavna crkva postali najbitniji faktori srpskoga narodnog identiteta i suštinski biljeg njegove kulture.

Kao što se pod uticajem Srpske pravoslavne crkve u oblastima pod njenom jurisdikcijom formirala konfesionalna svijest o srpstvu, tako se i na teritorijama koje su bile pod dominantnim uticajem katoličanstva hrvatstvo jednalo sa katoličkom vjeroispoviješću. Tome su naročito pogodavale nepovoljne društveno-političke okolnosti pod upravom tuđinskih gospodara. U takvim uslovima glavni nosioci otpora protiv tuđina odista su bile crkvene institucije. Međutim, ono što je u cijeloj ovoj stvari veoma bitno, jeste činjenica da vjeroispovijest nije odlučujući nosilac etničnosti. To znači da katolici na teritoriji Boke Kotorske, ukoliko se ne radi o doseljenim Hrvatima, nijesu izvornoga hrvatskog etniciteta. Nikčević tvrdi da su u Boki Kotorskoj, odnosno u Crnoj Gori još od davnine živjeli autohtoni Dukljani/Zećani katoličke vjeroispovijesti. Oni su se iskazivali kao Hrvati jedino na temelju poistovjećivanja katoličanstva sa hrvatskim narodom. Po njegovome mnijenju, u tome je presudnu ulogu imala Kotorska biskupija, koja se u jednome istorijskom periodu nalazila pod jurisdikcijom Splitske, Zadarske i Dubrovačke nadbiskupije.⁵

Nikčević nepokolebljivo stoji na stanovištu da sama religija ne može određivati ničiji etnos i nacion. Nesumnjivo je da je Katolička crkva pospješivala svoje vjernike na teritoriji Boke Kotorske da se nacionalno iskazuju kao „Hrvati“, čime je izjednačavala vjersko i nacionalno. Na taj način pripadnik crnogorskoga naroda u etničkom smislu pod uticajem katoličke konfesije narodnosno i nacionalno se poistovjećivao sa Hrvatima iako je katoličanstvo međunarodna a ne hrvatska vjera. Ovi zaključak eksplicitno potvrđuje tačnost naučne teze da je Hrvatima na teritoriji Boke Kotorske katolička vjera opredijelila „hrvatsku nacionalnu pripadnost“.

Imajući maločas rečeno u vidu, bolje upoznavanje identiteta Crnogoraca i Hrvata doprinijeće lakšem proučavanju i naučno utemeljenom sagledavanju etniciteta kulturnoga nasljeđa Boke Kotorske. Poimanje da je katolička književnost u Boki Kotorskoj integralni dio hrvatske a ne crnogorske nacionalne baštine počiva prije svega na uvjerenju da je religija presudni faktor nacionalnog određenja: „I u pogledu tretmana katoličke književnosti Boke Kotorske u istoriji literature postoji spor: u Crnoj Gori ta se književnost mahom poima kao crnogorska, a u Hrvatskoj kao hrvatska.

⁵ Vojislav P. Nikčević, *Narodnosna, nacionalna i jezička identifikacija crnogorske književnosti*, Međunarodni naučni skup Savremena crnogorska književnost, Zbornik radova, Nikšić, 29-30.IX. i 1.X.2005, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet Nikšić, Nikšić, 2006, str. 30.

Do tih razlika dolazi usljed dvaju različitijih pristupa: crnogorskoga kao primarno etničkog i hrvatskoga kao sekundarno kontaktnog, posredstvom Kotorske biskupije uzrokovanoga uticajima dubrovačkoga kao susjednog našljeđa što mu obezbjeđuje kontinuitet s hrvatskom književnošću.“⁶

Čvrsti dodiri hrvatske i crnogorske kulture ne mogu se osporiti. Oni datiraju još od ranoga srednjeg vijeka, od vremena nastanka država Duklje i Hrvatske (Croatie). Interferentni dodiri i prožimanja dviju kultura – hrvatske i crnogorske duhovne provenijencije neizbrisivo su utkani u kulturu i književnu tradiciju hrvatskoga i crnogorskog naroda. Zapadna (latinska) srednjovjekovna kultura i književnost, koje žive na latinskom jeziku, prodiru iz Hrvatske u primorski pojas crnogorske države Duklje, naročito nakon primanja hrišćanstva. Međutim, ne smije se zanemariti činjenica da su preci Dukljana, to jest današnjih Crnogoraca, naselili romanske gradove na Primorju u kojima je hrišćanstvo bilo dominantna religija. Krajem VIII. i početkom IX. stoljeća u tim gradovima su obnovljene mnoge od Avara ranije razrušene crkve, a povoljne vjerske prilike omogućile su i gradnju novih crkvenih zdanja. Hrišćanstvo je odigralo značajnu ulogu u procesu postepenoga prevazilaženja razlika između slovjenjskih doseljenika koji su bili pagani i starosjedilačke hrišćanske populacije. Nosioći širenja hrišćanstva među dukljanskim Slovjenima bili su latinski sveštenici, dijelom potpomognuti i hrišćanima iz romanskih priobalnih gradova. Hristijanizacija Dukljana u velikoj mjeri je pomogla zbližavanju i međusobnome orodaivanju i miješanju doseljenih Slovjena sa zatečenim pripadnicima ostalih etnikuma. U urbanim sredinama u primorskome pojasu Duklje demografska strujanja i etnička miješanja svakako će utisnuti pečat narodnosnome oblikovanju Dukljana/Zečana, odnosno Crnogoraca. Doseljeni Slovjeni nijesu mogli lako i brzo asimilovati balkanske starince, potomke Iliro-Romana. Proces asimilacije tekao je veoma sporo, gotovo čitav milenijum, ali u etnoistorijskome razvoju slovjenjski doseljenici su postepeno napuštali staru mnogobožačku kulturu, odabirajući vrijednosti naprednije hrišćanske kulture i civilizacije. Izvanj svake je sumnje da je mnogo vjekova zajedničkoga života uticalo na jačanje međusobnih veza, primanje i širenje kulturnih i etničkih osobina. Zahvaljujući snažnom uticaju hrišćanstva i crkvenim knjigama različitih literarnih žanrova, Dukljani su bili u mogućnosti da prihvate hrišćansku kulturu i da joj tokom srednjega vijeka daju značajni stvaralački doprinos. U

⁶ Isto, str. 29.

dugom periodu događaju se korjenite promjene u javnome životu, politici, državnoj organizaciji, pa i u crkvi. Bržem prodoru hrišćanske kulture i dubljim društvenim promjenama najviše su smetale jezičke barijere. Grčki i latinski su bili jedini kulturni jezici toga doba, pa je sasvim razumljivo da su na njima pisane knjige i obavljana bogoslužjenja. Svještenici latinskim knjigama potpomažu širenje hrišćanstva i na krajeve u kojima ono još nije zaživjelo. Uprkos velikim promjenama koje su doživjeli nakon dolaska na Balkan, dukljanski Slovjeni kao kolonizatorski etnos, trajno naselivši dotadašnju provinciju Prevalis, bitno utiču na dalje istorijske, kulturne i društveno-ekonomske tokove. U procesima istorijskoga razvoja dukljanska etnoskupina ima državu – Kneževinu Duklju koja 1077. godine prerasta u Kraljevinu, službeno priznatu od Vizantije. Međutim, jasno je da se život u Duklji pod uticajem brojnih činilaca morao značajno transformisati. Dukljanski Slovjeni, izloženi višestrukim uticajima, morali su i sami da dožive kulturni, društveno-politički i socijalno-ekonomski preobražaj. Postepeno se konstituše i njihov jezik pod različitim imenima, koji predstavlja značajno sredstvo za razvoj crnogorske nacionalne kulture i književnosti.

Naravno, uslovi za književni i uopšte kulturni rad bili su mnogo povoljniji na teritorijama na kojima je djelovala moćna crkvena organizacija, koja je kroz vjekove bila jedini oslonac duhovnome stvaranju. U XI. stoljeću Kraljevina Duklja doživljava veliki etnički, ekonomski i kulturni napredak. Posebno je zapažena djelatnost centralizovane hrišćanske crkve s nekoliko biskupija i nabiskupija prvo u Draču i kasnije od 1089. godine u Baru. Skoro sva književnost srednjega vijeka razvijala se u okvirima hrišćanske crkve. Karakteristično je da su carstva nastajala i nestajala, a crkva je nadživljavala njihovu propast, često preuzimajući njihovu ulogu.

Iako je malo sačuvanih spomenika iz prvih nekoliko stoljeća poslije nastanka pismenosti, književna i kulturna aktivnost na području Boke ne može se dovesti u pitanje. Oskudicu u arhivskim izvorima od početka IX. do kraja XII. stoljeća dobrim dijelom je nadomjestio već pomenuti *Ljetopis Popa Dukljanina*, katoličkoga svještenika iz Bara, umnogome neobična i značajna knjiga. Kroz rodoslov više od četrdeset vladara, ovaj dukljanski ljetopis obuhvata razdoblje od preko pola milenijuma – od dolaska Slovjena na Balkan do sredine XII. vijeka. Knjiga šedoči i o postojanju četiri administrativno-političke oblasti, odnosno države, koje su trajale vjekovima pa i danas postoje: Duklja (današnja Crna Gora), Hrvatska,

Bosna i Raška (današnja Srbija). Kako sam autor kaže, ovu knjigu je sa slovjenškoga izvornika preveo na latinski jezik. Loš latinski jezik upućuje na zaključak da je autoru maternji bio mjesni, narodni jezik, odnosno da on nije bio došljak nego Dukljanin. Sadržaji dukljanske usmene tradicije u spisu zbere u prilog tezi da je autor u narodnosnome smislu bio Dukljanin. Bavljenje slavnom historijom Duklje i krajeva koji su ulazili u sastav njenoga kraljevstva, te prikrivena pristrasnost u opisu nekih presudnih događaja takođe navode na zaključak da je autor bio dukljansko-barski nadbiskup.

U tom ranom periodu „iz južnoslovjenškoga ogranka ranijeg praslavjenškoga jezika začinje se oblikovanje govornoga jezika dukljanskijeh Slovjena zavisno od konstituisanja njihova narodnosnog bića. U smislu njegova uopštavanja, osobito je značajna pojava državne formacije, bolje reći njezinijeh centralizovanih organa uprave, kao god i postojanje centralizovane dukljanske hrišćanske crkve. Isto tako, u tome periodu, poslije definitivne hristijanizacije dukljanskijeh Slovjena od strane misionara zapadnog obreda posredstvom latinskoga jezika, dolazi i do početka formiranja književnoga jezika na podlozi njihova govornog jezika. Na tome jeziku već tada zapoćeće ne samo da nastaju značajna književna ostvarenja, nego će on istovremeno služiti i kao važno sredstvo u službenoj upotrebi. U stvari, tokom dukljanskog perioda vladala je glosija: latinski je bio glavni liturgijski i službeni jezik, a mjesni jezik dukljanskijeh Slovjena pomoćni.“⁷

Pouzdanost se zna da su za vrijeme vladavine devet kraljeva iz dinastije Vojislavljevića (1016-1118) nastali mnogi pravni spomenici, povelje, pisma, ugovori, zakoni, uredbe i dokumenti za upravno-administrativne potrebe na latinskome i našem narodnom jeziku. Nažalost, nijesu sačuvani, što onemogućava naučnike da dođu do objektivnih saznanja o izvanredno bogatom kulturnom naslijeđu u primorskim urbanim sredinama u najranijem dukljanskome periodu.

Dukljanskome periodu latinističke književnosti pripada i *Pontifikal Katorske biskupije*, rukopisna knjiga od dvjesto listova, koja je pronađena tek 1984. godine. To je zapravo zbornik crkvenih spisa nastao u Kotoru

⁷ Dr Vojislav Nikčević, *Crnogorski jezik*, Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije, Tom I (od artikulacije govora do 1360. godine), Matica crnogorska, Cetinje, 1993. godine, str. 125.

krajem XI. i na početku XII. stoljeća, u vrijeme trijumfa katoličanstva u Kraljevini Duklji/Zeti.

Cijela jedna kultura, samonikla i naša, može se naći u aktima staroga Sudskog arhiva u Kotoru. To je već period XIV. vijeka (od 1326. godine), XV. i XVI. Sačuvani spisi smatraju se odgovarajućim izvorima za sagledavanje istorije crnogorskoga jezika čiji je razvoj bio posve ekvivalentan etnopovijesnom razvitku crnogorskoga naroda. Sasvim je razumljivo da se u slovjenškome jeziku toga vremena prepoznaju tragovi intenzivnih dodira i miješanja slovjenškoga življa sa zatečenim starinačkim stanovništvom. O tome šedoči prisustvo velikog broja romanskih, a poznije najviše talijanskih riječi u jeziku bez kojih bi, očevidno, bila otežana mogućnost komuniciranja. Taj autohtoni i autonomni jezik bio je sredstvo komunikacije, kancelarijskoga poslovanja, administracije i kulture ne samo na području Boke, nego i opštenja sa sušednim područjima duž današnjega Crnogorskoga primorja i preko granica užega regiona. U osnovi utemeljen na mjesnome govornom jeziku sa nekim tragovima dukljanske kulture mediteranskoga tipa, on će se samooblikovati, evoluirati i afirmisati značajnom književnom nadgradnjom tokom narednih stoljeća šljedstveno promjenama u društveno-političkoj sferi. No bez obzira na sve, zadržaće svoj dukljanski/zetski/crnogorski narodnosni identitet. Najveće promjene na kulturnom polju proizvešće prodor pravoslavlja tokom trajanja zetskoga perioda (1183-1360), kada se od Raške/Srbije porobljeni Dukljani/Zećani bore za očuvanje autonomnog statusa i autohtonoga života. Na temelju brojnih dokaza kojima raspolažu istoričari poodavno je postalo izvjesno da je raški župan Stefan Nemanja osvojio mnoge dukljanske/zetske gradove, do temelja ih porušio i pretvorio u pustoš. Samo je Kotor bio pošteđen, đe je Stefan Nemanja 1186. godine u bivšoj kancelariji dinastije Vojislavljevića smjestio svoju dvorsku kancelariju, koja postaje centar tadašnje pismenosti. Preko dijaka iz Nemanjine javne kancelarije u sušedne zemlje se širi slovjenški književni jezik zetske redakcije, glagoljica i ćirilica. Rad tih dijaka omogućio je Dubrovniku da početkom XIII. stoljeća osnuje svoju slovjenšku kancelariju s vlastitim pisarima. U bogatome arhivu Dubrovnika čuvaju se brojne isprave (ugovori, službeni dopisi, pisma i razna dokumenta) iz toga perioda pretežno na latinskome i talijanskom, ali i „srpskohrvatskome“ jeziku. Duborvačke isprave, koje potiču iz odnosa sa sušednim slovjenškim zemljama, pisane su ćirilicom i štokavštinom, onako kako se ona govorila u Dubrovniku sa okolinom, Srbiji, Zeti, Zahumlju i

Bosni.⁸

U dubrovačkoj slovjenškoj kancelariji zetski/dukljanski pisar 11. februara 1247. godine napisao je prvu sačuvanu zetsku/dukljansku (crnogorsku) ćiriličku ispravu *Odolja Predenić s Krainjanima i Dubrovčani međusobno utvrđuju mir i prijateljstvo*.⁹ To je vrijeme kada se Dubrovnik nalazio pod mletačkom vrhovnom vlašću (1205-1358) i kad se romansko stanovništvo sve više slovjenizira u procesu asimilacije, koja je završena u XV. stoljeću.

Dubrovački štokavsko-ijekavski narodni govorni jezik postaće temelj dubrovačke renesansne književnosti. U Dubrovniku će čuveni italijanski humanisti biti učitelji, a pomen prvoga Dubrovčanina humaniste Vuka Bobaljevića datira od sredine XV. vijeka. Takođe, iz dubrovačke građanske porodice Držić potiču poznati pjesnik petrarkista Džore i najznačajniji hrvatski renesansni pisac Marin.

Krupne crkveno-vjerske promjene na teritoriji Boke Kotorske donosi prodiranje i širenje pravoslavlja koje nastoji da utemelji istočnoevropsku kulturu ćirilometodskoga smjera. Pokraj katoličkih crkava podižu se crkve i manastiri u kojima se služila služba na slovjenškome jeziku. Takođe se pojavljuju „knjige pisane ćirilicom, pismo što je brzo potiskivalo glagoljicu, a pogotovo latinsko pismo i latinski jezik u bogoslužanju. Tako su dugo vremena postojale jedna pored druge pravoslavna i katolička crkva, slovjenško i latinsko bogoslužanje. U primorskim gradovima i oko njih preovladavala je latinska crkva, a u zagorskim krajevima, u brdima i zabačenim riječnim dolinama nicali su brzo jedan za drugim pravoslavni manastiri, centri vjerske propagande, književnoga i prosvjetiteljskog rada.“¹⁰ Grad Kotor bio je neosvojiva tvrđava katoličanstva iako su Nemanjići od njega napravili prijestoni grad.

U duhu i u skladu sa promjenama nastalim širenjem pravoslavlja prilagođavala se i kultura na teritoriji Boke, koja je vjekovima bila pod rimskom jurisdikcijom. Uprkos nastojanju raških vladara da iz političkih razloga ugase katoličanstvo u Zeti/Duklji, katoličke crkvene organizacije

⁸ Vojislav Nikčević, *Kroatističke studije*, Erasmus naklada, Zagreb, 2002, str. 336.

⁹ *Isto*, str. 337.

¹⁰ Dr Vojislav Nikčević, *Crnogorski jezik*, Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije, Tom I (od artikulacije govora do 1360. godine), Matica crnogorska, Cetinje, 1993. godine, str. 239.

uspjele su da se održe u gradovima u obalskome pojasu. Raškim vladarima posebno je smetalo to što je Barska nadbiskupija bila zavisna od dubrovačke crkve. O tome koliko je katoličanstvo bilo na smetnji Rašanima/Srbima šedoče članovi 6-10 *Dušanovog zakonika* iz 1349. godine koji su katoličku crkvu okarakterisali kao „latinsku jeres“, a katolike kao „poluvjernike“.

Kroz prizmu crkveno-vjerskih odnosa iz toga vremena može se sagledati kulturna situacija u Boki. Zbog snažnog pritiska pravoslavlja koje se širilo iz raške države i istočnog uticaja jačao je otpor Zečana/Dukljana rimokatoličke vjere prema raškoj vrhovnoj vlasti. Stanovnici primorskih gradova na zetskome tlu nastoje da zadrže katoličanstvo i sačuvaju ranije stečene pozicije. Međutim, pravoslavni kaluđeri, pod zaštitom i pokroviteljstvom raških vladara, igraju sve važniju ulogu u prosvjetiteljskoj djelatnosti, širenju pismenosti i književnome radu. Pravoslavlje se koristi kao bitno obilježje „srpstva“, to jest kao faktor etničkoga sjedinjavanja svih pravoslavaca i njihovo etničko prevođenje u srpski nacionalni korpus identifikovanjem „srpstva“ s pravoslavljem. U tu svrhu množe se rukopisne knjige, pisane tzv. staroslovenskim/crkvenoslovenskim jezikom, glagoljicom i ćirilicom. Tokom XIII. i XIV. stoljeća u jeziku prepisivača primjetna je upotreba dosta elemenata, naročito fonetskih, iz živoga govornog jezika. Na temelju tih novih elemenata može se zaključiti da se tzv. staroslovenski jezik u Zeti, kao i u drugim slovenskim zemljama, postepeno počeo mijenjati. Potiskujući crkvenoslovenske elemente, jezik knjiga prilagođavao se živome narodnom govoru. „To je zetska ili crnogorska redakcija staroslovenskoga književnog jezika, nastala krajem XII vijeka. Ona će se u bogoslužbenijem knjigama zadržati tokom XIII i XIV stoljeća, a i docnije. Staroslovenski jezik, glagoljica i ćirilica su bili instrument posredstvom kojega se širio vizantijski politički, crkveno-vjerski i kulturni uticaj i kao takvi konfrontirani s jezikom i pismom suparničke rimske crkve – latinskijem i latinicom.“¹¹

Specifičan geopolitički položaj Boke omogućio je ovoj oblasti Duklje/Zete/Crne Gore da razvije pismenost i domaću književnost na latinskome i staroslovenskom jeziku zetske redakcije. „Iz Zete se slovenska pismenost proširila i u Dubrovnik.“¹²

¹¹ Dr Vojislav Nikčević, *Crnogorski jezik*, Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije, Tom I (od artikulacije govora do 1360. godine), Matica crnogorska, Cetinje, 1993. godine, str. 244.

¹² *Isto*, str. 249.

Pod okupacijom Nemanjića na području Boke Kotorske evidentan je jači prodor raškoga stila u svim ostalim vrstama umjetnosti, osobito u slikarstvu, vajarstvu i graditeljstvu. Cjelokupna kultura zapadnoevropskoga karaktera i mediteranskog tipa u toj oblasti prolazi kroz period stagnacije zbog premoći raškog crkveno-vjerskoga i kulturnog uticaja. No, uprkos tome, Kotor, koji je i ranije bio ekonomski i kulturno najrazvijeniji, pošteđen razaranja od strane Rašana, ostaje glavni kulturni centar. Mnoge kulturne djelatnosti započete znatno ranije, nastavljene su i unaprijeđene, dok su neke u novonastalim društveno-političkim okolnostima zakržljale. O tome postoje razna šedočanstva, kao arheološke iskopine, sačuvane zgrade i ostaci porušenih građevina, predanja pomoraca i mještana, sudsko-notarski spisi, pomeni rukopisnih knjiga i biblioteke biskupa Darse, klasične škole i apoteke, škole grčkih slikara, srednjovjekovne škole domaćih graditelja, zlatarstvo, kovanje oružja i oklopa, razvijeno slikarstvo, vajarstvo, građevinarstvo, klesarska i kamenorezačka djelatnost i druga. Kako tvrdi akademik Radoslav Rotković, najvrjednije od svega što se očuvalo iz toga razdoblja je sakralna arhitektura. Nažalost, svjetovna arhitektura nije sačuvana. U zetskome Pomorju u XIII. i XIV. stoljeću izrazita je katolička sakralna arhitektura. Pomorskim putem uticaji sušeda brzo su stizali u Boku Kotorsku. Kaluđere benediktince u zetskom Pomorju potiskuju franjevci, koji u svim većim primorskim gradovima grade nove samostane. Nijedna od prvih franjevačkih crkava nije sačuvana u cjelini, ali se zna da se neke od njih nijesu razlikovale od takvih građevina u Dalmaciji. U umjetničkome stilu zadržavaju se primorski elementi na romanskoj osnovi, koji nose obilježja romano-gotike.

U zetskome Pomorju najviše franjevačkih manastira podignuto je krajem XIII. stoljeća, u vrijeme franjevske kraljice Jelene, žene Uroša I. Kotorska građevinsko-skulptorska škola izrastala je iz slojeva stare kulture, a razvijala se najviše pod uticajem arhitekture i skulpture Apulije. Imala je mnoštvo umjetnika i vještih majstora, koji su radili po gradovima i manastirskim centrima duž cijele obale.¹³

Na temelju pribavljenih činjenica Vojislav P. Nikčević izvodi zaključak da u tom periodu nije bilo uslova za prodor uticaja iz Hrvatske, te iz nauke treba eliminisati zablude i pogriješna uvjerenja na temelju kojih se

¹³ Akademik Radoslav Rotković, *Ilustrovana istorija crnogorskoga naroda II*, Zeta u državi Nemanjića, Crnogorska izdanja (Montenegro editionis), Podgorica, 2003, str. 213 – 245.

veliko kulturno nasljeđe Boke Kotorske pokušava osporiti crnogorskome narodu kao njegova tekovina. Bez obzira na konfesionalnu podijeljenost i društveno-političku situaciju u kojoj su se u opisanim uslovima nalazile Hrvatska i Crna Gora, postoje faktori što sve kulturne tekovine na području Boke Kotorske iz toga vremena etnički objedunjuju i čine je baštinom isključivo samonikloga i samobitnog crnogorskoga naroda, koji je tijekom dugoga perioda u povijesti, književnosti, kulturi, civilizaciji, vjeri, politici i jeziku imao vlastiti put. U prilikama zajedničkoga života svi etnički i kulturni sadržaji na prostoru Boke Kotorske sjedinjavali su se i uobličavali u bitnu specifičnost, etnički identifikovanu kao crnogorsku.

Novu etapu u crnogorsko-hrvatskim odnošajima prepoznajemo nakon ponovnoga uspostavljanja samostalne i suverene zetske države 1360. godine u kojoj je zagospodarila zetska plemićka porodica Balšić. Boka Kotorska ostala je izvanj granica Zete, prvo pod suverenitetom ugarske države od 1371. do 1384. godine, a zatim zajedno s Konavlima pod okupacijom Bosne od 1384. do 1391. godine, kada stiče samostalnost. Tri decenije traje period samostalnosti i završava se 1420. godine. Tada prelazi pod mletačku vrhovnu vlast i egzistira u sastavu Mletačke Republike sve do 1797. godine.

U području pod mletačkom vlašću žitelji Boke bili su povezani sa područjem Dubrovnika i Dalmacije. Ostalo je šedočenje Dubrovčanina kotorskoga podrijekla Marka Orbina o tome da je dio kotorske populacije naselio područje dubrovačke regije. On pominje doseljeničke plemićke porodice podrijetlom iz Kotora: Benšić, Buća, Basiljević, Baska, Bičići, Katena, Crević, Kalisti, Dabro, Držić, Guleniko, Goliebo, Đorđić, Mekša, Pecanja, Pusić, Sorento, Vilpeli i Zrijević.

U periodu pod mletačkom vrhovnom vlašću u Boku prodiru nova idejna strujanja humanizma, renesanse i baroka. Književni i kulturni rad odvijao se uglavnom pod dubrovačkim i dalmatinskim uticajem, na latinskome, talijanskom i narodnome jeziku. O tim uticajima informacije daje literatura brojnih pručavalaca. Ono što je za nas bitno jeste činjenica da je posredstvom dubrovačkoga govora iz čakavskoga narječja hrvatskoga jezika u mjesne govore i književni jezik Boke Kotorske prodro znatni broj ikavizama, tzv. čakavizama i drugih oblika.

Nakon propasti Mletačke Republike Boka se nalazila pod upravom Austrije od 1797. do 1806. godišta, godinu dana pod vlašću Rusije, a

od 1807. do 1813. godišta podređena je Francuskoj. Slobodnome dijelu Crne Gore pripojena je 1813. godine, ali je već 1814. godine velje sile ponovo priključuju Austriji. Kao zasebna pokrajina egzistira od 1848. do 1918. godine, kada je preko Dalmacije ušla u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Od 1929. godine sastavni je dio Zetske banovine, a odlukom AVNOJ-a u Jajcu 1943. godine definitivno je ušla u sastav Crne Gore.¹⁴

Prema Vojislavu P. Nikčeviću, u dugome povijesnom periodu u hrvatskome i crnogorskom primorju, naročito od Dubrovnika do Kotora, okolnosti su često stvarale povoljne prilike za međusobne kulturne dodire, uticaje i prožimanja. Stalne veze ipak su bile najjače u XX. vijeku nakon Prvog svjetskoga rata u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (docnije Kraljevini Jugoslaviji), te po završetku Drugog svjetskoga rata u zajedničkoj državi Jugoslaviji. Život u zajedničkoj državi u mnogo čemu približio je stanovništvo susjednih oblasti. Posredstvom čvrstih državno-pravnih, ekonomskih i ostalih veza jačali su i međusobni uticaji stanovništva bokokotorske i dubrovačke regije. „Svi ti njihovi dodiri, prožimanja i međusobni uticaji zaista su obostrano bili plodotvorni i stvaralački“, zaključuje akademik Vojislav P. Nikčević.¹⁵ Uvažavajući njegov zaključak, moram napomenuti da su crnogorski jezik, književnost, duhovnost i kultura ipak najviše razureni u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevini Jugoslaviji.

Na temelju svestrane analize može se zaključiti da je neprekidna povezanost bokokotorske s dubrovačkom regijom i ostalom hrvatskom primorskom teritorijom rezultirala značajnim posredničkim uticajem prestižne dubrovačke kulture na kulturu susjedne Boke Kotorske. Takođe se može prihvatiti tvrdnja Vojislava P. Nikčevića da je katolička književnost Boke Kotorske dvojnog karaktera: primarno crnogorskoga po etničkome principu, a sekundarno hrvatskog po pripadnosti katoličkih Bokelja Kotorskoj biskupiji, koja je u povijesti prebivala pod Dubrovačkom, Splitskom i Zadarskom nadbiskupijom. Isto tako, on ističe činjenicu da je dubrovačka kao starija hrvatska književnost služila za ugled i uzor bokeljskim piscima. Međutim, po njegovom mnijenju, uključivanjem bokokotorskih kulturnih sadržaja u hrvatsku kulturu preko katoličanstva,

¹⁴ Vojislav Nikčević, *Kroatističke studije*, Erasmus naklada, Zagreb, 2002, str. 343-344.

¹⁵ Vojislav P. Nikčević, *Dodiri, prožimanja i međusobni uticaji crnogorskoga i hrvatskog jezika u Boki i Dubrovačkoj regiji*, Prvi hrvatski slavistički kongres, Zbornik radova, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1997, str. 334.

negira se njena pripadnost crnogorskome etnikumu, odnosno dio izvornog crnogorskoga stanovništva integriše se u hrvatski etnikum i nacion.¹⁶

U svojim istraživanjima Nikčević je došao do nepobitnih dokaza da crnogorska književnost posедуje sva tri vida identiteta: *1. strukturalni i tipološki, 2. genetski ili rodoslovni i 3. vrijednosni ili socioliterarni*. Crnogorci jesu brojčano mali narod ali njihova književnost je među najrazvijenim usmenim i vrlo razvijenim pismenim literaturama. Ona je samobitna, samorodna i samosvojna, dukljanska/zetska/crnogorska zato što su je stvorili Dukljani/Zećani/Crnogorci kao narod i nacija. To im daje za pravo da svoju književnost, jezik i kulturu imentuju vlastitim narodnim i nacionalnim imenom. Između crnogorskog jezika, književnosti i kulture i crnogorskoga naroda postoji neraskidiva uzajamna veza.

Budući da su Crnogorci tvorci i predstavnici svojeg jezika, književnosti i kulture, u skladu sa rodoslovnim načelom: *Đe je zno klicu zametnulo, / onđe neka i plodom počine*, Nikčević smatra da pisci i kulturni stvaraoci rođeni u Duklji/Zeti/Crnoj Gori i njihova djela pripadaju crnogorskome kulturnom prostoru.¹⁷ To je za njega osnovni kriterijum za određivanje pripadnosti pisaca i kulturnih stvaralaca nacionalnim književnostima i kulturama.

Za stariju književnost na području Dalmacije i Boke Kotorske veliko interesovanje ispoljili su i drugi naučni djelatnici, među kojima je i poznati srpski naučnik, redovni član SANU Miroslav Pantić. Ne osporavajući njegov znanstveni doprinos proučavanju crnogorske i hrvatske književnosti, Vanda Babić stavlja naglasak na činjenicu da Pantićevi radovi i teme koje je obrađivao korespondiraju sa društveno-političkim događajima na tlu nekadašnje Jugoslavije i Evrope. Njegovo polazište je netačno iz prostoga razloga što „državu Crnu Goru zove ‘srpskim’ krajem, potpuno iskreno, ne crveneći se pri tom što kao vrlo uvaženi znanstvenik poseže za nečim što ne pripada srpskoj ni političkoj ni kulturnoj ni civilizacijskoj zajednici.“¹⁸

¹⁶ Vojislav P. Nikčević, *Narodnosna, nacionalna i jezička identifikacija crnogorske književnosti*, Jezičke i književne teme, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2006, str. 89 – 95.

¹⁷ *Isto*, str. 96 – 99.

¹⁸ Vanda Babić, *Književni povjesničar Miroslav Pantić kao suvremeni proučavatelj književnosti Boke Kotorske*, Međunarodni naučni skup Savremena crnogorska književnost, Zbornik radova, Nikšić, 29-30.IX. i 1.X.2005, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet Nikšić, Nikšić, 2006, str. 401.

Pantić u cijelom prvom poglavlju obimne knjige (517 stranica) *Književnost na tlu Crne Gore i Boke kotorske od XVI do XVIII veka*, koja je ne slučajno pečatana 1990. godine, Crnu Goru sa Bokom tretira kao „srpsku zemlju“ stvarajući privid da su književnici sa tog područja pripadnici srpske nacionalnosti iako je riječ o vremenu „kad još nije bila formirana srpska nacionalna svijest“.¹⁹

Najčešće sintagme: *naše Primorje, naša književnost, naš jezik* bez adekvatne nacionalne određenosti u Pantićevoj interpretaciji znače: *srpsko Primorje, srpska književnost, srpski jezik*, što je neodrživo i nesavremeno gledište sa stanovišta današnje nauke. Ne mogu se nalaziti pod „srpskom“ kapom književnici koji pripadaju vlastitoj (nesrpskoj) nacionalnoj literaturi.

Za razliku od Pantića, Vanda Babić tvrdi da je „Boka dijelila sudbinu Dalmacije kojoj je pripadala do 1918. godine, ali je mnogostruko bila povezana i sa slobodnim podlovcenskim dijelom Crne Gore“.²⁰

U njezinome pristupu preovladava stav da su bokokotorski književni djelatnici, bez obzira na neke njihove tematske i jezične specifičnosti, ošćali duhovno jedinstvo sa hrvatskim književnicima i njegovali specifični hrvatski književni izraz naslanjajući se na hrvatsku književnu tradiciju. Ona uočava neka posebna obilježja u literaturi bokokotorskih stvaralaca što stoje u vezi sa crnogorskom književnošću, ali isto tako ističe da se njihova jezička kultura u kontinuitetu razvijala pod snažnim, dominantnim uticajem i u tijesnoj vezi sa bogatim izvornim izrazom književnosti Dalmacije „kojoj je književni krug Boke nesumnjivo i pripadao“.²¹

U literaturi i nauci biće uvijek dosta spornih pitanja, različitih gledišta, pristupa i tumačenja. U ovom kratkom radu nastojao sam da sučelim različita gledišta i argumente istaknutih naučnika o nacionalnom određenju bokokotorske književnosti, odnosno kulture. Kao i Vanda Babić, vjerujem „kako će nacionalne književnosti nazvane pravim imenima biti znanstveni, književni i nadasve ljudski dobitak bilo koje zajednice koja svoje norme i okvire temelji na zdravim i čvrstim postulatima.“²²

¹⁹ Isto, str. 401.

²⁰ Isto, str. 401.

²¹ Isto, str. 402.

²² Isto, str. 401.

GLAVNA KORIŠĆENA LITERATURA

BABIĆ, Vanda, *Hrvatska književnost Boke kotorske do preporoda*, Erasmus, Zagreb, 1998.

BABIĆ, Vanda, *Književni povjesničar Miroslav Pantić kao suvremeni proučavatelj književnosti Boke Kotorske*, Međunarodni naučni skup Savremena crnogorska književnost, Zbornik radova, Nikšić, 29-30.IX. i 1.X.2005, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet Nikšić, Nikšić, 2006.

ČIRGIĆ, Adnan, *Jezički neprebol*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2007.

ĐUROVIĆ, Žarko L, *Bard crnogorskoga jezika*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2005.

NIKČEVIĆ, Vojislav P, *Srednjovjekovna etnogeneza Hrvata*, Dubrovnik – časopis za kulturu, SSRNH, Dubrovnik, 1989, Godina XXXII, br 5-6.

NIKČEVIĆ dr Vojislav, *Crnogorski jezik*, Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije, Tom I (od artikulacije govora do 1360. godine), Matica crnogorska, Cetinje, 1993.

NIKČEVIĆ, Vojislav P, *Dodiri, prožimanja i međusobni uticaji crnogorskoga i hrvatskog jezika u Boki i Dubrovačkoj regiji*, Prvi hrvatski slavistički kongres, Zbornik radova, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1997.

NIKČEVIĆ Vojislav P, *Štokavski dijasistem*, Etnička i jezička osnova, Crnogorski PEN centar, Cetinje, 1998.

NIKČEVIĆ, Vojislav, *Kroatističke studije*, Erasmus naklada, Zagreb, 2002.

NIKČEVIĆ, Vojislav P, *Narodnosna, nacionalna i jezička identifikacija crnogorske književnosti*, Međunarodni naučni skup Savremena crnogorska književnost, Zbornik radova, Nikšić, 29-30.IX. i 1.X.2005, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet Nikšić, Nikšić, 2006.

NIKČEVIĆ, Vojislav P, *Jezičke i književne teme*, Institut za Crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2006.

NIKČEVIĆ, Milorad, *Filološke rasprave: interkulturalni kontekst*, GEOS, Podgorica, Crnogorsko-hrvatsko prijateljsko društvo „Ivan Mažuranić“, Cetinje, Hrvatsko-crnogorsko društvo prijateljstva RH, Osijek, Podgorica, 2002.

NIKČEVIĆ Milorad, *Crnogorski jezik – sublimat duhovnog života crnogorskoga naroda*, Lučindan br. 9, Cetinje, 2003.

NIKČEVIĆ Milorad, *Stoljetni hrvatski i crnogorski književno-kulturni identiteti*, Komparativna filološka odmjeravanja, HCDP „Croatica-Montenegrina“ RH, GEOS, Podgorica, Osijek-Cetinje, 2006.

PANTIĆ, M, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke kotorske od XVI do XVIII veka*, Beograd, 1990.

ROTKOVIĆ, Radoslav, *Ilustrovana istorija crnogorskoga naroda II*, Zeta u državi Nemanjića, Crnogorska izdanja (Montenegro editionis), Podgorica, 2003.

STEVANOVIĆ, Mihailo, *Gramatika srpskohrvatskog jezika*, IŠRO „Obod“, Cetinje, 1983.

SPAGIŃSKA-PRUSZAK, Agnieszka, *Sytuacja językowa w byłej Jugosławii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, 1997.

Žarko L. ĐUROVIĆ

**ABOUT MONTENEGRIN AND CROATIAN RELATIONSHIP AT
THE COASTRELATIONS**

Systematic knowledge about the language and literature of the Montenegrins is not rich enough, it is partial and, very often, incorrect. The cause of such a situation could be found in the fact that many scientists, under their idealistic and political influence, had wrong access to the Montenegrin nation and its constitutive elements. For that reason they tendentiously studied and interpreted the Montenegrin existence, the ethno genesis and autochthonic Montenegrin material and spiritual culture, destroying and usurping all Montenegrin particularities aiming to destroy the development of the Montenegrin spirit, its national identity and independence.

The complete Montenegrin culture developed in Montenegro, on its territory, on domestic ground. Although it is not possible to deny or marginalize the influences of its neighbors of both western and Balkan-Slav's culture, it is indisputably that it is original heritage of the members of the Montenegrin linguistic, national and state ambience. The most important, in my opinion, is the fact that I cannot see any reason why the Montenegrin culture could be separated from its original Montenegrin basis and ethnically qualified as a heritage of some other nation, particularly Croats, who are Montenegrin neighbors for centuries. For that aim, the least could be used only one criterion - confessional and religious affiliation, which, in some interpretation, had the character of national individuality. Because of that, I think that studying of Montenegrin and Croatian relationship is one of the important questions to appraise and objectively value those cultural elements incorporated in both Montenegrin and Croatian ethnicum, most often by mixing, assimilation, transformation and shared life of the populations, more or less the populations of heterogenic origins in long-lasting ethno genetic processes.